

УДК 373.3.011.3-051:159.9.019.4:378.046-021.68(045)

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2019-93-6-6-15>

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСИВНИХ УМІНЬ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

О. О. Андрющенко

ORCID 0000-0002-3625-1595

У статті розкрито актуальність дослідження проблеми розвитку рефлексивних умінь учителів початкових класів на сучасному етапі реформування вітчизняної освітньої системи.

На основі аналізу наукових досліджень і публікацій визначено зміст поняття «педагогічні умови». З'ясовано, що вони: 1) виступають складовим елементом педагогічної системи; 2) є зовнішніми й внутрішніми, суб'єктивними й об'єктивними, необхідними та достатніми обставинами, в яких виникає, існує й розвивається позитивне освітнє середовище; 3) стосуються цілей, принципів, змісту, методів, форм процесу навчання, виховання та розвитку; 4) забезпечують ефективність освітнього процесу.

Акцентовано увагу на особливостях професійної підготовки вчителів початкової школи в системі післядипломної освіти.

Визначено та обґрунтовано комплекс педагогічних умов, що покликані забезпечити успішність процесу розвитку рефлексивних умінь учителів початкових класів у системі післядипломної освіти, а саме: 1) розвиток мотивації та ціннісного ставлення у вчителів початкових класів до здійснення рефлексивної діяльності; 2) оновлення змісту освіти: спрямування освітнього процесу на розвиток рефлексивних умінь учителів початкових класів у системі післядипломної педагогічної освіти; 3) створення рефлексивного середовища в закладах післядипломної освіти; 4) впровадження рефлексивних методів навчання в практику освітнього процесу післядипломної освіти.

Висвітлено перспективи подальших пошуків у дослідженні означеної проблеми.

***Ключові слова:** умови, педагогічні умови, рефлексивні вміння вчителя початкових класів, післядипломна педагогічна освіта.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Упровадження Концепції Нової української школи передбачає оновлення змісту навчання

та організацію освітнього процесу на засадах компетентнісного підходу, створення сучасного освітнього середовища, і, головне, – визначає потребу в педагогах, які усвідомлюють необхідність змін у вітчизняній освіті, готові до впровадження нових підходів у навчанні, володіють механізмами аналізу власного педагогічного досвіду та розуміють необхідність постійного професійного зростання. Такий учитель повинен здійснювати педагогічну діяльність на основі рефлексії та мати розвинені рефлексивні вміння. Саме тому проблема розвитку рефлексивних умінь учителів початкової школи є актуальною в умовах сьогодення.

Вирішити ці проблеми покликана система післядипломної освіти, головним завданням якої є забезпечення якості освітнього процесу, а також постійне підвищення інтелектуального та творчого потенціалу працюючих педагогів, їхнього озброєння навичками професійної діяльності (Олійник, 2006, с. 7). Створення відповідних умов у закладах післядипломної педагогічної освіти, на наш погляд, зможе сприяти реалізації процесу розвитку рефлексивних умінь учителів початкових класів.

Розробленість проблеми. Зауважимо, що умови і шляхи підвищення професійного рівня фахівців у системі післядипломної освіти висвітлювали в своїх працях І. А. Зязюн, Н. Г. Ничкало, В. В. Олійник, Н. Г. Протасова та ін. Сутність тлумачення феномену «педагогічні умови» розглянуто в наукових доробках Ю. К. Бабанського, А. О. Вербицького, В. І. Загвязинського, І. П. Підласого, О. М. Пехоти, С. Л. Рубінштейна та ін. Умови розвитку педагогічної рефлексії на різних етапах неперервної освіти висвітлювали А. О. Бізяєва, Г. Ф. Біктагірова, М. М. Марусинець, В. О. Метаєва, Т. В. Разіна та ін. Дослідження умов розвитку рефлексивних умінь майбутніх педагогів у закладах вищої освіти подано в роботах О. І. Герасимової, А. П. Лозенко, М. О. Лопарьової, Л. В. Панова, Т. Ф. Ушевої та ін. Педагогічні умови розвитку рефлексивних умінь педагогів у процесі підвищення кваліфікації досліджувала М. М. Аверіна. Вищезазначене свідчить про значний науковий інтерес до окреслених питань, проте педагогічні умови розвитку рефлексивних умінь учителів початкових класів у системі післядипломної освіти потребують додаткового дослідження.

Мета статті: визначити та обґрунтувати педагогічні умови розвитку рефлексивних умінь учителів початкових класів у системі післядипломної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед зауважимо, що в філософському розумінні умова є категорією, що визначає ставлення предмета до явищ, що його оточують, без яких він не може існувати. З

огляду на це, під умовами розуміють «сукупність об'єктів (речей, процесів, відносин), необхідних для виникнення, існування або зміни конкретного об'єкта» (Философский энциклопедический словарь, 1983, с. 707).

У психологічній науці умови визначаються як причини, чинники, що впливають на формування й розвиток особистості. Причому ефективними умовами вважаються і зовнішні, і внутрішні. Зовнішні умови впливають на розвиток особистості опосередковано через внутрішні, суб'єктивні умови, які формує сам індивід (Рубинштейн, 1973, с. 251). Отже, значущими умовами виступають мотиви, інтереси, здібності особистості, особливості навчання, виховання, соціального оточення тощо.

Сутність феномену «педагогічні умови» тлумачиться з огляду на філософське та психологічне осмислення означеного поняття. Так, у науковій літературі «педагогічні умови» розглядають як: чинники (обставини), від яких залежить ефективність функціонування педагогічної системи (Вітюк, 2000, с. 138); зовнішні і внутрішні, суб'єктивні й об'єктивні, необхідні і достатні обставини, в яких виникає, існує й розвивається позитивне освітнє середовище (процес, система, явище) (Чубарук, 2005, с. 58). Учені І. А. Зязюн і О. М. Пехота (2003) характеризують педагогічні умови як систему певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, які об'єктивно склалися чи суб'єктивно створені та необхідні для досягнення педагогічної мети (Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій, 2003).

Аналіз змісту поняття «педагогічні умови» допоміг виокремити низку основних ознак і положень, важливих для його розуміння, а саме: 1) вони є складовим елементом педагогічної системи; 2) стосуються різних аспектів процесу навчання, виховання та розвитку (цілей, принципів, змісту, методів, форм тощо); 3) є зовнішніми й внутрішніми, суб'єктивними й об'єктивними, необхідними та достатніми обставинами, в яких виникає, існує й розвивається позитивне освітнє середовище; 4) забезпечують ефективність освітнього процесу.

Узагальнення вищезазначеного дає змогу стверджувати, що належно обґрунтовані педагогічні умови зможуть забезпечити ефективний процес розвитку рефлексивних умінь учителів початкових класів у системі післядипломної освіти. З огляду на це, першою педагогічною умовою є *розвиток мотивації та ціннісного ставлення у вчителів початкових класів до здійснення рефлексивної діяльності*. Вважаємо цю умову однією з найважливіших, оскільки мотивація в широкому сенсі цього слова є тим стрижнем, до якого «стягуються» такі соціально-психологічні

характеристики особистості як спрямованість, ціннісні орієнтації, соціальні очікування, емоції, вольові якості тощо (Зимняя, 1997, с. 288).

Схарактеризуємо основні чинники, що, на наш погляд, впливають на розвиток позитивної мотивації у вчителів початкових класів до здійснення рефлексії.

По-перше, це впровадження в закладах післядипломної освіти суб'єктного підходу до формування освітніх програм, що ґрунтується на принципах розвитку в слухачів курсів педагогічної рефлексії (Ю. Н. Кулюткін, І. В. Муштавінська, Г. С. Сухобська, І. А. Колеснікова та ін.) та дозволяє врахувати можливості, освітні потреби та здатність суб'єктів підвищення кваліфікації вибудувати стратегію і тактику свого навчання (Муштавинская, 2011, с. 25).

По-друге, мотивує вчителів на опанування рефлексивними вміннями особистісно-професійний та практико-орієнтований зміст навчального матеріалу, оскільки сприяє осмисленню вчителями початкових класів сутнісних ознак рефлексії, розумінню її універсальним механізмом успішної педагогічної діяльності. Не менш дієвими є застосування в освітньому процесі рефлексивних методів навчання, опора на досвід вчителя, залучення його до активного обговорення, аналізу та оцінювання власної професійної діяльності.

По-третє, організація освітнього процесу на засадах андрагогічного підходу, врахування особливостей мотиваційної сфери дорослих здобувачів освіти дають змогу коригувати та стимулювати ціннісне ставлення вчителів до уміння здійснювати рефлексивну діяльність.

Наступною педагогічною умовою розвитку рефлексивних умінь учителів початкових класів у системі ППО вважаємо *оновлення змісту освіти: спрямування освітнього процесу на розвиток рефлексивних умінь учителів початкових класів у системі післядипломної освіти*.

У Законі України «Про освіту» (2017) зазначено, що післядипломна освіта забезпечує неперервність, доступність освіти, різноманітність освітніх послуг та передбачає набуття нових та вдосконалення раніше набутих компетентностей на основі здобутої вищої, професійної (професійно-технічної) або фахової передвищої освіти та практичного досвіду.

Система підвищення кваліфікації педагогів, що є важливою складовою системи післядипломної освіти, має певну специфіку, а саме: професійну підготовку в курсовий та міжкурсний періоди. Саме тому цілісність процесу розвитку рефлексивних умінь учителя початкових класів, на нашу думку, залежить від спрямування змісту цих компонентів на актуалізацію рефлексивної діяльності педагога.

Оновлення змісту освітнього процесу в курсовий та міжкурсовий періоди відбувалося шляхом розроблення та впровадження в навчальні плани та програми інститутів післядипломної освіти проблемної лекції, спецкурсу, тренінгів, рефлепрактикуму, науково-практичних семінарів, майстер-класів. Під час лекційних занять та спецкурсу відбувалося формування у вчителів початкової школи уявлень про: педагогічну рефлексію, етапи та механізми рефлексивного процесу; сутність феномену «рефлексивні вміння вчителя початкових класів», основні типи та способи актуалізації означених умінь. На основі отриманих знань у процесі вирішення проблемних педагогічних ситуацій слухачі курсів розвивали вміння здійснювати рефлексію своїх думок, вчинків, емоційного стану, особистісно-професійних якостей, педагогічної діяльності, аналізували власну позицію під час колективної взаємодії; вчилися застосовувати знання про механізми рефлексивного акту та способи рефлексивних дій в змодельованих та реальних ситуаціях (типових та творчих). Отже, цілеспрямований розвиток інтелектуальних, особистісних, діяльнісних, комунікативних, ситуативних, ретроспективних та перспективних рефлексивних умінь педагогів в освітньому процесі курсів підвищення кваліфікації та формування індивідуального рефлексивного досвіду вчителя початкових класів в міжкурсовий період сприяли опануванню вміннями самостійно здійснювати рефлексію у власній педагогічній практиці.

Зауважимо, що для ефективного розвитку рефлексії та рефлексивних умінь учителів важливим є створення відповідного освітнього середовища. Таким чином, третьою педагогічною умовою розвитку рефлексивних умінь учителів початкових класів вважаємо *створення рефлексивного середовища в закладах післядипломної освіти*.

Розбудова Нової української школи актуалізує поняття розвивального освітнього середовища. Поруч з цим поняттям використовуються терміни «рефлексивне середовище» та «рефлексивне освітнє середовище».

Ми спираємося на визначення поняття рефлексивного середовища, поданого в дослідженнях А. О. Бізяєвої, Т. Є. Гури та ін. Учені характеризують його як систему умов розвитку особистості, що виявляє для останньої можливість самодослідження та самокорекції соціально-психологічних та професійних ресурсів, основною функцією якої є формування потреби особистості в рефлексії (Гура, 2013).

Зазначимо, що унікальність рефлексивного освітнього середовища виявляється в тому, що воно актуалізує вміння вчителя здійснювати самоаналіз, самооцінювання, самокорекцію та саморегуляцію життєдіяльності. Усі ці вміння ґрунтуються на використанні механізмів

рефлексивної діяльності та сприяють розвитку рефлексивних умінь учителя. Створення в рефлексивному середовищі відносин співтворчості, визнання суб'єктної рівноцінності, творчої унікальності всіх учасників дають змогу вчителю «більш комплексно бачити та системно аналізувати актуальні проблеми та можливі шляхи особистісного та професійного розвитку та саморозвитку» (Деркач, 2004, с. 659–660).

Складність створення рефлексивного середовища виявляється в тому, що його функціонування не керується ззовні, а здійснюється завдяки рефлексивним механізмам на основі саморегуляції. Це підтверджує, що рефлексивне середовище є динамічною системою, що розвивається та розвиває.

У такому середовищі, за визначенням Л. М. Ільязової та Л. Б. Соколової (2005), встановлюються міжособистісні відносини викладача зі всіма педагогами, що зумовлюють формування особливого, властивого саме цій взаємодії рефлексивного середовища, яке з часом саме починає бути активним та впливати на всіх учасників освітнього процесу.

Наступною педагогічною умовою розвитку рефлексивних умінь учителів початкових класів є *впровадження рефлексивних методів навчання в практику освітнього процесу післядипломної освіти*.

Оскільки рефлексія є механізмом професійного мислення вчителя початкових класів, то вміння здійснювати рефлексивну діяльність, як і будь-які вміння, потрібно розвивати й стимулювати. Використання в освітньому просторі курсів підвищення кваліфікації рефлексивних методів навчання є одним зі шляхів розвитку так званої «практичної рефлексії» (Ю. М. Кулюткін), а саме – рефлексивних умінь учителя початкової школи.

Під час проведення лекційного заняття, спецкурсу, тренінгів, семінарів, майстер-класів застосовувалися такі методи розвитку рефлексивних умінь учителів, як: рефлексивна дискусія, рефлексивний полілог, методика дослідження рефлексивних процесів педагогічного мислення «Переклад на суахілі» (за А. О. Бізяєвою), метод схематизації (Т. Є. Гури), дидактичні ділові ігри з елементами рефлексивного аналізу, написання есе та рефлексивних щоденників. Аналіз та моделювання проблемних педагогічних ситуацій з власного досвіду вчителя проводилися з фіксацією уваги на рефлексивних механізмах та відповідних рефлексивних уміннях. Актуалізація рефлексивної діяльності педагога здійснювалася в колективних формах мислєдіяльності, з використанням інтерактивних та дослідницьких методів навчання.

Висновки. Відтак, розвинені рефлексивні вміння стають для вчителя інструментами аналізу, регулювання та управління власною педагогічною діяльністю, механізмами професійного розвитку та саморозвитку.

Виокремлені й обґрунтовані педагогічні умови в комплексі забезпечать цілеспрямований розвиток рефлексивних умінь учителів початкових класів у системі післядипломної педагогічної освіти. Проведене дослідження не висвітлює всіх аспектів розглянутого питання. Перспективи подальших наукових пошуків полягають у перевірці ефективності означених педагогічних умов в освітньому процесі курсів підвищення кваліфікації вчителів початкової школи.

Література

1. Вітюк В. В. Розвиток професійно-особистісних якостей вчителів-предметників у системі післядипломної освіти. Київ, 2000. 196 с.
2. Гура Т. С. Розвиток професійного мислення майбутніх психологів: теоретико-методологічний аспект: монографія. Запоріжжя : КПУ, 2013. 304 с.
3. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала. Москва : Воронеж : НПО «МОДЭК», 2004. 752 с.
4. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 02.10.2019).
5. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учеб. пособ. Ростов-на-Дону : Изд-во «Феникс», 1997. 480 с.
6. Ильязова Л. М., Соколова Л. Б. На пути к рефлексивной образовательной среде вуза. *Теоретический журнал «Credo»*. 2005. №1. URL: <http://credonew.ru/content/view/464/57/> (дата звернення: 19.03.2018).
7. Муштавинская И. В. Современные подходы к повышению квалификации: рефлексивные технологии. *Инновации в образовании. Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2011. №4. С. 25–30.
8. Олійник В. Впровадження оцінювання якості освіти (в рамках проекту TEMPUS «Справедливе оцінювання»). *Післядипломна освіта в Україні*. 2006. № 2. С. 6–12.
9. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: навч. посіб. / ред. І. А. Зязюн, О. М. Пехота. Київ : А.С.К., 2003. 240 с.
10. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. Москва : Педагогика, 1973. 424 с.
11. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. : Л. Ф. Ильичев и др. Москва : Сов. энциклопедия, 1983. 840 с.
12. Чубарук О. В. Умови функціонування та розвитку системи підвищення кваліфікації вчителів. *Післядипломна освіта в Україні*. 2005. № 1. С. 57–63.

References

1. Vitiuk, V. V. (2000). *Rozvytok profesiyno-osobystykh yakostey vchyteliv-predmetnykh u systemi pisyadyplomnoii osvity [Development of professional-personal qualities of teachers-subjects in the system of postgraduate education]*, 196. Kyiv (ukr).

2. Hura, T. Ye. (2013). *Rozvytok profesynoho myslennya maybutnikh psykholohiv: teoretyko-metodolohichniy aspekt: monohrafiya [Development of professional thinking of future psychologists: theoretical and methodological aspect: monograph]*, 304. Zaporizhzhya : KPU (ukr).
3. Derkach, A. A. (2004). *Akmeologicheskie osnovy razvitiya professionala [Acmeological basis for the development of a professional]*, 752. Moscow: Voronezh: NPO "MODEK" (rus).
4. *Zakon Ukrainy pro osvitu [Law of Ukraine on education]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (date of appeal: 02.10.2019) (ukr).
5. Zimnyaya, I. A. (1997). *Pedagogicheskaya psihologiya: uchebnoe posobie [Pedagogical psychology: pedagogical tutorial]*, 480. Rostov-on-Don: Feniks (rus).
6. Ilyazova, L. M., & Sokolova, L. B. (2005). Na puti k reflektivnoy obrazovatel'noy srede vuza [On the way to the reflective educational environment of the university]. *Teoreticheskiy zhurnal "Credo", 1*. Retrieved from <http://credonew.ru/content/view/464/57/> (date of appeal: 19.03.2018) (rus).
7. Mushtavinskaya, I. V. (2011). Sovremennye podhody k povysheniyu kvalifikatsii: reflektivnye tehnologii [Modern approaches to continuing education: reflective technologies]. *Innovacii v obrazovanii. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Logachevskogo, 4*, 25–30 (rus).
8. Oliynyk, V. V. (2006). Vprovadzhennya otsiniuvannya yakosti osvity (v ramkakh proektu TEMPUS "Spravedlyve otsinyuvannya") [Implementation of Education Quality Assessment (within the framework of the Fair Assessment TEMPUS project)]. *Pislyadyplomna osvita v Ukraini, 2*, 6–12 (ukr).
9. Zyaziun, I. A., & Pekhota, O. M. (Eds.). (2003). *Pidhotovka maybutnoho vchytelya do vprovadzhennya pedahohichnykh tekhnolohiy: navchalnyi posibnyk [Preparing a future teacher for pedagogical technologies: a textbook]*, 240. Kyiv: A.S.K. (ukr).
10. Rubinshteyn, S. L. (1973). *Problemy obshhey psihologii. [Problems of General Psychology]*, 424. Moscow: Pedagogika (rus).
11. Ilichev, L. F. et al. (Eds.). (1983). *Filosofskiy entsiklopedicheskyy slovar [Philosophical Encyclopedic Dictionary]*, 840. Moscow: Sovetskaya enciklopediya (rus).
12. Chubaruk, O. (2005). Umovy funktsionuvannya ta rozvytku systemy pidvyshhenniya kvalifikatsii vchyteliv [The conditions for the functioning and development of the teacher training system]. *Pislyadyplomna osvita v Ukraini, 1*, 57–63 (ukr).

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ РЕФЛЕКСИВНЫХ УМЕНИЙ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В СИСТЕМЕ ПОСЛЕДИПЛОМНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Е. А. Андрищенко

В статье раскрыта актуальность исследования проблемы развития рефлексивных умений учителей начальных классов на современном этапе реформирования отечественной образовательной системы.

На основе анализа научных исследований и публикаций определено содержание понятия «педагогические условия». Выяснено, что они: 1) выступают составным элементом педагогической системы; 2) являются внешними и внутренними, субъективными и объективными, необходимыми и достаточными обстоятельствами, в которых возникает, существует и развивается положительная образовательная среда; 3) касаются целей, принципов, содержания, методов, форм процесса обучения, воспитания и развития; 4) обеспечивают эффективность образовательного процесса.

Определены и обоснованы педагогические условия, которые призваны обеспечить успешность процесса развития рефлексивных умений учителей начальных классов в системе последипломного образования, а именно: 1) развитие мотивации и ценностного отношения в учителей начальных классов к осуществлению рефлексивной деятельности; 2) обновление содержания образования: направление образовательного процесса на развитие рефлексивных умений учителей начальных классов в системе последипломного педагогического образования; 3) создание рефлексивной среды в учреждениях образования; 4) внедрение рефлексивных методов обучения в практику образовательного процесса последипломного образования.

Освещены перспективы дальнейших научных поисков в исследовании этой проблемы.

Ключевые слова: условия, педагогические условия, рефлексивные умения учителя начальных классов, последипломное педагогическое образование.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF REFLEXIVE SKILLS OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE SYSTEM OF POSTGRADUATE EDUCATION

O. O. Andryushchenko

The article reveals the relevance of the study of the problem research of development of reflexive skills of primary school teachers at the present stage of reforming the national educational system.

On the basis of analyses of the scientific researches and publications the content of the concept of "pedagogical conditions" is determined. It has been found that they: 1) act as an integral part of the pedagogical system; 2) are external and internal, subjective and objective, necessary and sufficient circumstances in which a positive educational environment arises, exists and develops; 3) relate to the goals, principles, content, methods, forms of the process of learning, education and development; 4) ensure the effectiveness of the educational process.

The complex of pedagogical conditions, which are intended to ensure the success of the process of development of reflexive skills of elementary school teachers in the system of postgraduate education, is defined and substantiated, namely 1) the development of motivation and value attitude in the elementary school teachers to exercise reflective activity; 2) updating the content of education: directing the

educational process to the development of reflexive skills of primary school teachers in the system of postgraduate pedagogical education; 3) creating a reflective environment in postgraduate education institutions; 4) introduction of reflexive teaching methods into the practice of the educational process of postgraduate education.

The prospects for further researches in the study of the identified problem are outlined.

Keywords: *Conditions, pedagogical conditions, reflexive skills of primary school teacher, postgraduate pedagogical education.*

Андрюшенко Олена Олександрівна – старший викладач кафедри початкової освіти комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради (м. Запоріжжя, Україна). E-mail: androlena@ukr.net

Andryushchenko Olena Olexandrivna – Senior Lecturer, Department of Primary Education, Communal Institution "Zaporizhzhya Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education" of Zaporizhzhya Regional Council (Zaporizhzhya, Ukraine). E-mail: androlena@ukr.net